

P.H. van der Plank, **Taalsociologie. Een inleiding tot de rol van taal in het maatschappelijk verkeer**. Coutinho, Muiderberg 1985, 184 p.

In het Nederlandse taalgebied zijn eerder twee boeken verschenen met de titel 'Taalsociologie': een vertaling van het oorspronkelijk in het Engels verschenen boek van Fishman (1970) en een boek van Pietersen (1976). Naast deze twee – nu inmiddels drie – boeken met de titel 'Taalsociologie' zijn er inmiddels ook een tweetal uitgaven met – wat ik zou willen noemen – de 'omgekeerde' titel: 'Sociolinguïstiek'. Dat zijn de inleidingen van Appel e.a. (1976) en Dittmar (1981).

Er is de laatste jaren kennelijk een toenemende belangstelling voor studies op het grensvlak van sociologie en linguïstiek. De benamingen 'taalsociologie' en 'sociolinguïstiek' verwijzen – tegen de verwachting in – niet naar de aard van de daarin gehanteerde vraagstellingen en methodes, die dan in het eerste geval 'sociologisch' en in het tweede 'linguïstisch' zouden zijn. Zo noemt de grootste afdeling van de International Sociological Association (ISA) zich 'Research Committee on Sociolinguistics', hetgeen beslist niet mag worden opgevat als een uitnodiging aan linguïsten om vanuit hun vooronderstellingen dit terrein te definiëren. Tevens is in de door linguïsten geschreven inleiding van Appel e.a. ('Sociolinguïstiek') geen sprake van een typisch linguïstische benadering. Omgekeerd gaat onder de vlag van de 'taalsociologie' vaak een vorm van (sociale) linguïstiek schuil die niet a priori iets met sociologie te maken behoeft te hebben.

We zien hier dus een zelfde verschijnsel als ook wel in andere deelbenaderingen binnen de sociologie kan worden waargenomen, namelijk dat de 'leken' vaak sociologischer redeneren dan de sociologen. Een goed voorbeeld is de medische sociologie, waarin sociologen hun rol vaak beperken tot de studie van epidemiologie en sociale vaardigheden, terwijl sommige artsen binnen dit terrein (zoals Iemhoff 1981) typisch sociologische probleemstellingen verwoorden. Het grootste 'gevaar' voor de taalsociologie is – analoog aan de situatie in de medische sociologie – dat deze wordt gereduceerd tot een vorm van taal-epidemiologie. Dat levert dan onderzoeksgegevens op in de trant van: er wordt meer Fries gesproken op het Friese platteland dan in Leeuwarden; en meer door mensen uit lagere sociale strata dan door leden van de hogere statusregionen. Dit soort gegevens zijn weinig relevant zolang zij niet geïnterpreteerd worden als binnen een theoretische context 'betekenisvolle' verschijnselen. Zodra men echter dergelijke contexten construeert, blijken over het algemeen de (kwantitatieve) epidemiologische gegevens van veel minder belang dan kwalitatieve data waarin het gebruik van een bepaalde taal (zoals Nederlands of Fries) beschreven wordt als een verklaring voor, of een effect van, maatschappelijke ongelijkheid, macht of status.

Een ander 'gevaar' waardoor een sociaal-wetenschappelijke benadering van taalgedrag

gemakkelijk kan worden veronachtzaamd ten koste van een linguïstische probleemstelling hangt samen met de heersende conjunctuur in de linguïstiek. Daarin worden niet zozeer de taaluitingen op zichzelf en in onderlinge samenhang alswel hun relatie met een veronderstelde grammatica centraal gesteld. Concreet taalgedrag wordt dan opgevat als de 'performance' van een 'competence', ofwel als een verwijzing naar een verondersteld taalsysteem. Analooq aan de wijze waarop (theoretische) linguïsten zich vooral bezig houden met de vraag waarom een bepaalde uiting al of niet 'grammaticaal' is, houden sociale linguïsten zich bezig met de vraag waarom een bepaalde uiting al of niet een bepaalde standaardtaal vertegenwoordigt. Men gaat dan bij voorbeeld na of en waarom een bepaalde mededeling nu 'Fries met een Nederlands accent', 'Nederlands met een Fries accent' of als geen van beide (maar als een dialect) moet worden geïdentificeerd. Een taaluiting wordt in deze benadering gemeten aan één of meer veronderstelde standaardtalen. Wat in een dergelijke benadering snel over het hoofd wordt gezien is dat een spreker tijdens een taaluiting niet zozeer zijn 'competentie' in een bepaalde taal (Fries, Nederlands, enz.) toont. Eerder gaat het de spreker om een mededeling of uiting die – secundair – ook nog in een bepaalde herkenbare vorm moet worden gegoten en daarom – in tweede instantie – verwijst naar een standaardtaal of dialect.

Laatstgenoemde overweging heeft juist onder linguïsten geleid tot een beweging naar de studie van de betekenis en context van het concrete taalgedrag. Deze (socio)linguïsten hebben via methodes als de conversatie-analyse een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de microsociologie. Taalsociologen beperken zich daarentegen veelal tot meer macrosociologische studies, zoals bij voorbeeld onderzoekingen van taalpolitieke kwesties.

Ik ga hier zo uitvoerig in op de problematische verhouding tussen linguïstiek en sociologie om aan te geven dat een boek over taalsociologie niet per definitie ook een boek over sociologie is. Hoe zit dat nu met het boek van Van der Plank? In het 'Woord vooraf' stelt Van der Plank uitdrukkelijk dat hij zich beperkt tot de vraag in *wat voor* taal mensen communiceren (p. 7). Met andere woorden: niet de mededelingen die mensen elkaar doen, noch de wijze waarop ze dat doen worden besproken, maar slechts het etiket ('Fries', 'Nederlands', 'dialect', enz.) dat daarop kan worden geplakt. Deze beperking kan er gemakkelijk toe leiden dat de (sociologische) studie van taalgedrag, en van daarmee verbonden verschijnselen als macht (songelijkheid) en status, wordt verengd tot slechts één aspect, namelijk de vraag wat voor taal wordt gesproken. Een mogelijk gevolg daarvan is dat (linguïstische) problemen met betrekking tot het onderscheid tussen verschillende standaardtalen en dialecten, en daarmee problemen van identificatie en epidemiologie, centraal komen te staan.

Het is de verdienste van Van der Plank dat hij de geschetste 'gevaaren' grotendeels weet te vermijden. Binnen de beperking die hij zichzelf oplegt volgt hij zoveel mogelijk een strikt sociologische aanpak. Van der Plank vermijdt een linguïstische discussie over het onderscheid tussen en het onderscheiden van verschillende standaarden. Hij doet dit door juist de historische produktie van standaardtalen en de daarmee verbonden taalpolitieken tot onderwerp te nemen. Dit is het geval in het hoofdstuk 'Etniciteit en taal', waarin hij overigens een veel ruimere opvatting van 'etniciteit' verwoordt dan gebruikelijk is in de toenemende stroom van publikaties over buitenlanders in Nederland. Van der Plank bespreekt bij voorbeeld verschillende nationale concepties met betrekking tot de rol van de 'nationale' taal binnen een staatsverband, waarbij een 'staatsnationale' (bij voorbeeld: Frankrijk) en een 'volksnationale' (bij voorbeeld: Duitsland) opvatting tegenover elkaar worden gesteld.

Ook bespreekt hij verschillende theorieën over de historische relatie tussen de opdrin-

gende nationale taal en regionale varianten. Daarbij komt de 'diffusionistische' these aan de orde, die stelt dat de nationale taal langzaam maar zeker opdringt vanwege allerlei moderniseringsprocessen die de natie steeds meer integreren. Deze these verklaart niet waarom in de laatste decennia vanuit de periferie van de nationale staten verzet tegen deze ontwikkeling op gang komt. Deze 'etnische reactivering' wordt verklaard door de these van het 'interne kolonialisme', waarin wordt gesteld dat de nationale centra zich ontwikkelen ten koste van de eigen periferie. Het verzet daartegen kan zich dan vormen rond een (al dan niet met taal verbonden) 'etnische' identiteit.

De drie hoofdstukken over taalvariatie, etniciteit en taalpolitiek zijn compacte maatschappijhistorische beschouwingen, waarin veel aandacht is voor economische en sociale ontwikkelingen (zoals industrialisering en migratie) en politieke factoren (zoals taal- en onderwijspolitieken). Het vierde hoofdstuk ('Taalvariatie tussen standaard en non-standaard') bevat een taalhistorische beschouwing waarin het accent ligt op sociale factoren die aan het ontstaan van standaardtalen en dialecten ten grondslag hebben gelegen. Tevens besteedt Van der Plank aandacht aan de wisselwerking die in de moderne tijd tussen de standaard- en non-standaardtalen is ontstaan, waarbij mede de vraag aan de orde komt of de non-standaardtalen (de streek- en stadstalen) al of niet zullen verdwijnen.

Het vijfde hoofdstuk (over etniciteit) bevat de hierboven reeds aangeduide bespreking van verschillende nationale concepties, alsmede de uiteenzetting over de 'diffusionistische' en 'kolonialistische' theses met betrekking tot de verhouding tussen de nationale taal en regionale varianten (zowel andere talen als dialecten). Het laatste hoofdstuk ('Taalpolitiek') bespreekt verschillende rechtsgronden voor erkenning van regionale talen en de wijze waarop deze al dan niet worden toegepast in België en Nederland (zowel met betrekking tot het Fries als tot de talen van buitenlandse minderheden).

Deze drie min of meer macrosociologische hoofdstukken worden voorafgegaan door een ander drietal over taalwaardering, taalgedragsnormen en keuzepatronen. Daarin overheerst een door attributietheorieën geïnspireerde sociaal-psychologische benadering. Dat kan worden gerechtvaardigd op grond van het feit dat recente vorderingen in de taalsociologie zich juist hier voordoen. Van der Plank bespreekt de voor deze richting in de sociolinguïstiek karakteristieke onderzoeksvragen zoals: 'Waardeert een luisteraar een spreker verschillend, afhankelijk van het feit of deze een standaard- dan wel non-standaardtaal spreekt?', 'Hecht een luisteraar ook een verschillende waardering aan informatie, afhankelijk van de taal waarin deze wordt overgebracht?', 'Worden luisteraars in een verschillende mate overtuigd door informatie, afhankelijk van de taal waarin deze wordt overgebracht?', e.d.

Het zijn de klassieke vragen uit de sfeer van marketing en politieke psychologie: 'Hoe moet de boodschap worden verpakt om effect te sorteren?' Tegen deze hoofdstukken zijn dan ook dezelfde typen bezwaren in te brengen als doorgaans tegen deze verwante disciplines worden gericht. Zij verwaarlozen in belangrijke mate de context waaruit het uitverkoren item (in dit geval de taal waarin men spreekt) ter bestudering wordt losgemaakt. Dit maakt dit deel van het boek van Van der Plank dan ook sociologisch minder relevant.

Samenvattend kan worden gesteld dat Van der Plank een zeer lezenswaardige inleiding presenteert in de taalsociologie, mits opgevat als (algemene) *sociologie van (standaard) talen*. Wie iets te weten wil komen over de *sociologie van taalgedrag*, waarin niet bij voorbaat linguïstische onderscheidingen als de meest relevante worden genomen, moet – paradoxalerwijze – een boek over 'sociolinguïstiek' ter hand nemen.

Tony Hak

Geraadpleegde literatuur

- Appel, R., G. Hubers en G. Meijer, *Sociolinguïstiek*, Utrecht-Antwerpen 1976.
 Dittmar, N., *Sociolinguïstiek*, Utrecht-Antwerpen 1981.
 Fishman, J., *Taalsociologie*, Ninove-Brussel 1970.
 Iemhoff, W., Emotie en taal, *Gezondheid en Samenleving* 2 (3), 1981, p. 221-232.
 Pietersen, L., *Taalsociologie*, Groningen 1976.

J. Lucassen en R. Penninx, **Nieuwkomers; immigranten en hun nakomelingen in Nederland 1550-1985**. Meulenhoff, Amsterdam 1985, 176 p.

Eén van de eerste serie colleges die A.N.J. den Hollander gaf, nadat hij in 1946 te Amsterdam tot hoogleraar in de sociologie benoemd was – toen de enige in Nederland! – handelde over de Amerikaanse beoefening van dat vak. Amerikaanse sociologen, zo zei hij ongeveer moeten zich wel met heel andere dingen bezig houden dan wij want hun samenleving is zo anders dan de onze. Terwijl hun samenleving *pluraal* van karakter is, is de onze *homogeen*. Zij zijn voortdurend bezig met de problemen die samenhangen met het 'e pluribus unum': het smeden van een eenheid uit veelsoortige onderdelen. Vandaar in hun leerboeken nadruk op begrippen als integratie, accommodatie, assimilatie. Die leerboeken achtte hij – Den Hollander – daarom voor Nederlandse studenten ook minder bruikbaar (hetgeen hem niet verhinderde ze voor te schrijven).

Het beeld dat Lucassen en Penninx in het onderhavige boek van de Nederlandse geschiedenis presenteren lijkt daarmee volledig in tegenspraak. Zij wijzen erop dat er sinds 1550 grote aantallen immigranten ('nieuwkomers') naar Nederland getrokken zijn, méér wellicht dan naar welk ander land in West-Europa ook. De gerede verklaring daarvoor is de relatieve rijkdom en de relatieve tolerantie die hier bestonden, – noemde de beroemde 17e-eeuwse filosoof Pierre Bayle Nederland niet 'la grande arche des fugitifs' (de grote ark van de vluchtelingen)? In vrijwel de hele zeventiende eeuw was het percentage immigranten in Nederland hoger dan thans.

Toch behoeven deze feiten niet in strijd te zijn met de notie van een betrekkelijk homogene Nederlandse samenleving anno 1946 (bedenk dat dat zelfs nog vóór de komst hierheen van de Indische Nederlanders was). Immers omstreeks 1850 nam de influx van vreemdelingen af en die bleef betrekkelijk gering tot vlak na de tweede wereldoorlog. In die periode (vanaf 1850) hebben immigranten uit vroeger tijden de gelegenheid gekregen zich te assimileren, zodat zij zich vaak alleen nog door hun naam van hun omgeving onderscheiden (getuige nu nog bij voorbeeld in Leiden de namen van handarbeiders als Vavier of Bodijn en hoofdarbeiders als Schöffers of Kobbens). Van belang daarbij is wel dat de meesten van die nieuwkomers uit vroeger eeuwen én cultureel én somatisch minder van de Nederlanders verschilden dan bij de tegenwoordige immigranten het geval is. Maar het is goed zich te realiseren dat 'nieuwkomers' met alle problemen die daarmee gepaard gaan, niet enkel een recent verschijnsel zijn in de Nederlandse samenleving. Ook toen spot van de autochtonen, bij voorbeeld over de uitspraak van het Nederlands van die nieuwkomers, en venijn als men concurrenten in hen zag, zoals in dit versje uit 1853:

'En dikwijls zijn 't nog vreemdelingen
 Die in het beste werk zich dringen
 Zij brengen volk van buiten mee
 Dat laf en kruipend en gedwee
 Beneden 't dagloon zich laat werven'.

Leerzaam zijn de parallellen die de schrijvers voortdurend trekken tussen de situatie toen

en nu. Zo wijzen ze erop dat de overheid soms immigratie aanmoedigt, namelijk wanneer ze daarvan economisch voordeel verwacht. Dat gold bij voorbeeld in de jaren tachtig van de 17e eeuw ten aanzien van de Hugenoten en in de jaren zestig van deze eeuw voor Turken en Marokkanen. Toen aan het einde van de 16e eeuw protestantse Zuidnederlanders naar de Republiek vluchtten had men aanvankelijk veel sympathie voor hen, maar toen het er erg veel werden begon men het bedenkelijk te vinden. Deze geschiedenis herhaalde zich in de jaren vijftig van deze eeuw toen de Indische Nederlanders in groten getale hierheen kwamen. Men kan zich bij dit alles afvragen: is er geen vooruitgang? Doen wij het nu in geen enkel geval beter dan vroeger? De auteurs berichten ons dat tijdens de grote depressie de regering aan de mijndirecties in Zuid-Limburg de eis stelde buitenlanders als eersten te ontslaan. Ook nu nog zien we bij massaontslag dat buitenlanders onevenredig zwaar getroffen worden. Maar dat is althans geen doelbewuste politiek van de overheid meer. Een schrale troost wellicht, maar toch.

Als bezwaar tegen dit boek kan men aanvoeren dat de auteurs in kort bestek wel erg veel overhoop halen. Bij sommige passages (bij voorbeeld p. 79-86) denk ik: als de lezer het niet al wist, weet hij het nu nog niet. Verder bevat de tekst nogal wat herhaling. Dan zijn er afzonderlijke uitspraken die kritiek oproepen. Is het werkelijk zo nieuw als de schrijvers voorgeven (p. 90) dat zij bij het proces van integratie niet alleen kijken naar de immigranten zelf maar ook naar de ontvangende samenleving? En dat religieuze joden een (deel van) hun eigenheid behouden hebben, valt zulks alléén te verklaren uit de discriminatie die zij ondergaan hebben (p. 148)? Is het verder niet een beetje absurd te suggereren – zoals bij voorbeeld op p. 121 gebeurt – dat de discriminatie van de zigeuners vóór de oorlog net zoets was als hun vernietiging door de Duitse bezetters?

Maar deze punten van kritiek zijn slechts van ondergeschikte aard. De auteurs zijn erin geslaagd hun veelomvattend onderwerp in kort bestek helder uit de doeken te doen en dat is een niet geringe prestatie. Het boek is fraai uitgegeven (al houd ik persoonlijk niet van glanspapier) en rijk voorzien van goedgekozen citaten en (meestal) toepasselijke historische prentjes; het is redelijk geprijsd. Echt een boek om te kopen en te lezen, maar ook om aan anderen cadeau te doen.

A.J.F. Köbben

Frans L. Roes, **Wetten in de sociale wetenschappen**. Van Gorcum, Assen/Maastricht 1985. XII + 96 p.

Onder een wet wordt in dit boekje een aan tijd noch plaatsgebonden generalisatie verstaan, waarvan de onjuistheid nog niet is aangetoond. Wetten in deze zin vindt de auteur voor de beoefening van de sociale wetenschappen belangrijk om daarmee het verklaren en het voorspellen in deze wetenschappen mogelijk te maken. Zowel in het eerste als in het laatste hoofdstuk benadrukt hij de behoefte aan een netwerk van wetten, die door logische afleidingen met elkaar verbonden zijn. In het eerste hoofdstuk stelt hij: 'De in een bepaalde wet beschreven regelmatigheid wordt zélf als het te verklaren verschijnsel beschouwd, en geprobeerd wordt deze wet af te leiden uit een of meer andere wetten met een nog groter domein dan de te verklaren wet' (p. 6); 'Het informatiegehalte of de inhoud van een uitspraak is gelijk aan het aantal bedenkbare verschijnselen, dat in strijd zou kunnen zijn met die uitspraak, of, anders gezegd, het informatiegehalte van een uitspraak is gelijk aan het aantal potentiële falsificatoren van die uitspraak' (p. 7). Dit zijn wel zeer bekende geluiden, zij het meer als een na te streven ideaal, dan als werkelijkheid. Iedere poging dat ideaal minstens enigszins te benaderen verdient dan ook zonder meer een positieve waardering.

Volgens zijn eigen mededeling geeft de auteur in dit boekje een opsomming van *de* (onderstreping Alb) sociaal-wetenschappelijke uitspraken die hij als wetten wil beschouwen (p. XI). Op de omslag wordt nog eens meegedeeld: 'De auteur is erin geslaagd om op een voor ieder toegankelijke wijze de belangrijkste sociaal-wetenschappelijke wetten op een rij te zetten'.

In de hoofdstukken 2 t/m 9 worden de 'wetten' besproken. In ieder hoofdstuk wordt eerst het domein van de betreffende 'wet' aangegeven, vervolgens wordt de kern van de 'wet' samengevat, variërend van één zin tot ruim twee pagina's; dan volgt een toelichting, wat voorbeelden, soms verwijzingen naar andere 'wetten'; ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een opgave van relevante literatuur. Hieronder volgt een overzicht van de hoofdstukken, de daarin besproken 'wetten' en hun domein.

Hst.	'Wet'	Domein
2	evolutietheorie	elke eigenschap van elk levend organisme
3	rationaliteit	elk gedrag van elke actor
4	attributie	de oorzaken die door actoren aan gebeurtenissen worden toegeschreven
5	behaviorisme	aangeleerd gedrag, d.w.z. gedrag dat het gevolg is van voorafgaande beloningen of bestraffingen
6	macht-afhankelijkheidsrelaties	macht en afhankelijkheid, en het gebruik van macht
7	reactance theorie	gedrag dat optreedt als gevolg van reactance
8	cognitieve dissonantietheorie	gedrag waarmee actoren cognitieve dissonantie proberen te verminderen of te voorkomen
9	De rechtvaardige wereldhypothese	gedrag waarmee geprobeerd wordt de werkelijkheid in overeenstemming te brengen met de rechtvaardige wereldhypothese

Bij het lezen van het boekje dringen zich verschillende kritische vragen op, waarop geen antwoord gegeven kan worden op grond van de inhoud van het boekje, of waarop antwoorden gegeven moeten worden, die negatief uitpakken voor het boekje.

Op de eerste plaats de selectie van deze 'wetten'. In handboeken van verschillende sociale wetenschappen komt men veel uitspraken en/of netwerken van uitspraken (theoriefragmenten) tegen, die pretenderen een 'wetmatig' karakter, zoals hier bedoeld, te hebben. Waarom heeft de auteur nu net deze acht 'wetten' geselecteerd en niet andere? Er wordt geen enkele beredenering van deze selectie gegeven.

Met betrekking tot één van de 'wetten', het rationaliteitsprincipe (hst. 3) mag zelfs de vraag gesteld worden, of zij überhaupt een wet is in die zin zoals in dit boekje bedoeld. Deze 'wet' luidt: 'Hoe waardevoller een gedrag voor een actor is, des te groter is de kans dat deze actor dit gedrag uitvoert' (p. 20). Tot op dit ogenblik is er geen probleem. Deze 'wet' kan verklarende waarde hebben. Moeilijker wordt het, wanneer de auteur op p. 21 gaat stellen '... dat het rationaliteitsprincipe op iedereen van toepassing is, ook op mensen die grote vergissingen maken en op geesteszieken: Elk gedrag van elke actor is rationeel'. In dat geval is ieder gedrag dat bij een actor waargenomen kan worden, het meest waardevolle voor hem. Wat verklaart deze 'wet' dan? De auteur zegt overigens zelf '... dat er vermoedelijk geen *praktische* (onderstreping Roes) mogelijkheden bedacht kunnen worden

om de wet aan een weerleggingspoging te onderwerpen'. Ik zou daaraan willen toevoegen: theoretische ook niet. Daarmee is deze 'wet' niet falsificeerbaar. Is dat een wet, die iets kan verklaren?

Een ander probleem is de omschrijving van de domeinen van de 'wetten'. In sommige gevallen (hst. 7, 8, 9) wordt het domein omschreven met behulp van de 'wet' zelf. Men zou even goed kunnen zeggen: deze wet verklaart die verschijnselen, die ze verklaart. Tautologisch kan het niet.

Dan komt nog een andere moeilijkheid: de relatie tussen de 'wetten'. Via de domeinomschrijvingen zou men kunnen proberen enig verband tussen de wetten aan te brengen. Indien gedragsvormen als eigenschappen van de actores mogen worden beschouwd – blijkens sommige verwijzingen van de auteur beschouwt hij ze (terecht) wel als zodanig – dan zijn alle wetten, behandeld in hoofdstukken 3 t/m 9, verbijzonderingen van de evolutietheorie; de 'wetten' in de hoofdstukken 4, 5 en 7, 8, 9 zijn verbijzonderingen van het rationaliteitsprincipe; indien het gedrag, behandeld in de hoofdstukken 7, 8, 9 aangeleerd is, zijn deze 'wetten' als verbijzonderingen van het behaviorisme te beschouwen; als dit geen aangeleerd gedrag is, wat voor soort gedrag is het dan? De auteur onderneemt geen enkele poging de 'wetten' aan elkaar te relateren en er enige ordening in aan te brengen.

Het probleem in de sociale wetenschappen is niet dat er geen wetmatige uitspraken zouden bestaan, maar dat zij niet voldoende geïntegreerd en niet voldoende ingebed zijn in één of enkele logisch coherente theorieën. De auteur signaleert niet eens de behoefte aan een dergelijke ordening. Hier en daar verwijst hij in een hoofdstuk naar een 'wet' uit een ander hoofdstuk, maar dat gebeurt op een onsystematische, zuiver ad hoc manier.

Alles bij elkaar: het boekje bevat een aantal, toevallig bij elkaar geveegde, hoofdzakelijk psychologische 'wetten' en wetjes, zonder enige ordening en zonder enige aanzet tot systematisering. Aan de behoefte aan de opbouw van coherente theorieën wordt volledig voorbijgegaan.

Op de omslag wordt meegedeeld: 'Het boek is met name bestemd voor een ieder die geïnteresseerd is in het wetmatige van het gewone alledaagse gedrag van mensen. Mede door het overzichtskarakter leent het boek zich ook goed als studieboek binnen tal van sociaal-wetenschappelijke opleidingen, zowel op academisch als op hbo-niveau'. Deze aanbeveling kan ik in ieder geval niet onderschrijven. Sommige passages zijn wel leuk, om ze in de luie stoel te lezen, maar daar is ook alles mee gezegd.

M. Albinski

H. Bianchi, *Gerechtigheid als vrijplaats. De terugkeer van het slachtoffer in ons recht.* Ten Have, Baarn 1985, 216 p.

Dit boek verdient het te worden stukgelezen door iedereen geïnteresseerd in de strafrechtspleging. Letterlijk is dat overigens niet zo moeilijk, omdat mijn exemplaar al na eerste lezing gelijkenis begon te vertonen met een losbladige uitgave. De boodschap is even provocerend als stimulerend want behelst een alternatief voor of supplement op de huidige door de staat gemonopoliseerde misdaadbeheersing (p. 108, 117).

Na een korte inleiding presenteert Bianchi in hoofdstuk 2 het bijbels-joodse model van gerechtigheid (tsedeka) als grondmodel voor zijn studie. Dit model van private geschilbeslechting kwalificeert hij als een eunomisch stelsel van criminaliteitsbeheersing, waartegen de huidige anomisch genoemde strafrechtspleging schril afsteekt, omdat die misdaad via etikettering en stigmatisering eerder bevordert dan vermindert. Het onderscheid tus-

sen eunomische en anomische misdaadcontrole wordt in hoofdstuk 3 uitgediept en aangescherpt. In dat tsedeka-model lossen de betrokkenen (dader, slachtoffer en hun beider aanhang) hun conflict zelf op via overleg en onderhandelingen. Het draait om private aansprakelijkheid voor een evenredige compensatie, berouw, verzoening én vergeving. In het huidige repressieve stelsel daarentegen heeft de staat een monopolie op de afhandeling van strafdelicten, en wordt morele schuld vergolden met van staatswege opgelegde leedtoevoeging waarmee zowel de dader als het slachtoffer slecht af zijn. Private geschilbeslechting was in het verleden bij alle volkeren de normale gang van zaken, behalve voor staatsgevaarlijke sujetten en slaven. Kerk, Staat en Kapitaal zijn debet geweest aan dat historisch nieuwe staatsmonopolistische stelsel (p. 22-3, 43, 51, 56), waarvan de ontwikkeling werd beheerst door religieus en ideologisch absolutisme en het streven naar centralisatie en disciplineren. Vooral de Kerk treft blaam door de ontwikkeling in de 12e en 13e eeuw van de Inquisitie, 'die moeder van het strafrecht, die nog steeds onder ons rondspookt' (p. 51).

De interpretatie van waarden en normen kan blijkens hoofdstuk 4 berusten op consensus (de pretentie waarop de huidige strafrechtspleging stoelt), dissensus (waarvan b.v. politieke delinquenten uitgaan), of het model van assensus dat altijd openblijvende standpunten impliceert. Assensus houdt voorts een stelsel in van twee in zeker evenwicht verkerende rechtssferen, bij voorbeeld zoals dat van kerkelijk en wereldlijk recht tijdens en na de middeleeuwen. De auteur nu staat een herleving voor van een dergelijk tweeledig ('dialectisch') stelsel door naast de bestaande strafrechtspleging een systeem van private geschilbeslechting te ontwikkelen, uit welke twee systemen de betrokkenen dan, ter oplossing van hun conflicten, vrijelijk kunnen kiezen. In hoofdstuk 5 bekijkt de auteur het een en ander, gedifferentieerd naar type delict, op zijn organisatorische consequenties. Een binnenlands asielrecht en een netwerk van vrijplaatsen, waar een dader toevlucht kan zoeken voor de overheid en met zijn slachtoffer in onderhandeling kan treden, waren in het verleden correlaten van dergelijke tweesystemenstelsels. Dit zijn Bianchi's nieuwste stokpaardjes, en in het slothoofdstuk 6 breekt hij dan ook een lans voor de herinvoering van deze connex-instituten van een assensusstelsel.

In de onderhavige studie toont de auteur zich niet meer de compromisloze abolitionist maar de schrandere tacticus. Hij bepleit namelijk geen afschaffing meer van de strafrechtspleging maar een aanvulling daarop, met dien verstande dat het strafrecht pas in actie kan komen als de betrokkenen er zelf niet uitkomen of wanneer zij dat zelf wensen. De staat verliest dus zijn monopolie op en zijn prioriteit bij de misdaadcontrole. In termen van Bianchi's academische thuisbasis kan men spreken van 'soevereiniteit in eigen kring' (of van subsidiariteit) bij de misdaadbeheersing. Met deze ver-civielrechtelijking of 'civilisatie' van de misdaadcontrole – door de delicten mét een slachtoffer niet als delict tegen de staat maar weer primair als 'onrechtmatigheid' jegens het slachtoffer te kwalificeren – sluit de schrijver prima aan op de sterk toegenomen academische belangstelling voor informele (re) geschilbeslechting, de toenemende politieke zorg over de overbelasting van politie en justitie, en de steeds luider klinkende roep om een verbetering van de misere positie van het slachtoffer in het strafrecht, om ten slotte van de algemene re-privatiseringstrend maar te zwijgen.

Al neemt Bianchi dan afstand van het radicale abolitionisme, het polemiseren kan hij niet laten en hij valt dan ook niet licht te betrappen op een genuanceerde weergave van het huidige justitiële stelsel. Die houding past des te minder omdat de studie schittert door twijfelachtigheden, vaagheden en inconsistenties. Enkele voorbeelden. Ofschoon Bianchi herhaaldelijk zegt oog te hebben voor machtsverschillen tussen mensen, stoelt zijn beoog op een rijkelijk optimistische mensvisie, die soms naar het naïeve neigt, bij voor-

beeld als de in een vrijplaats schuilende politieke terrorist door zijn opgebouwde onderhandelingsexpertise de rol toebedeeld krijgt van hulpverlener voor andere daar toevende daders (p. 203). Over bewijs- en procesrechtelijke aspecten van de private geschilbeslechting laat Bianchi zich nauwelijks uit, om de financiering van bij voorbeeld die vrijplaatsen schijnt hij zich niet te hoeven bekreunen, en over het probleem of mensen (vooral de in het nadeel verkerende slachtoffers) wel bereid zijn tot de vereiste grote tijdsinvesteringen stapt hij wel erg gemakkelijk heen: door automatisering en werkloosheid is er immers meer vrije tijd (p. 135, 153)! Elders heet het dat de vorsten nooit een vluchteling uit een vrijplaats durfden te slepen, terwijl even later blijkt dat boetedoening vanwege schending van vrijplaatsen zeer veel voorkwam (p. 184). Bianchi refereert instemmend aan Durkheim (p. 53-4), terwijl die auteur juist het recht van oudere, mechanisch solidaire, samenlevingen – overigens ten onrechte – als dominant repressief kwalificeerde. Ernstiger acht ik het dat de ondertitel niet wordt waargemaakt. De dader behoudt de troeven hem aangereikt door het strafprocesrecht – dat bepaald niet mede in het voordeel is van het slachtoffer, zoals Bianchi ten onrechte beweert (p. 144) –, en krijgt er met het asielrecht, de vrijplaatsen en de vrijgeleides nog een aantal bij. Als de betrokkenen er onderling niet uitkomen, blijkt het verblijf van een dader in een vrijplaats niet aan een termijn gebonden, of kan de dader met een vrijgeleide naar het buitenland verdwijnen (p. 183, 201, 208). Als er wél een overeenkomst is bereikt kan de dader daarop terugkomen door alsnog een beroep te doen op het conventionele strafrechtssysteem (p. 100, 137, 142). Het slachtoffer heeft in deze situaties het nakijken, en de drommen hulpverleners die Bianchi laat opdraven verhelpen daar volgens mij weinig aan. Zeker op dit punt valt dus nog wat denkwerk te verzetten. Dat zal tijd vergen maar die zal de monopolistische staat Bianchi wel geven, dunkt me.

R.J. Smits

Maarten van der Wee, Aziatische produktiewijze en Mughal India: een historische en theoretische kritiek (dissertatie), Nijmegen 1985, 399 p.

Van der Wee has written a fascinating study which fills a large and important gap in our understanding of non-Western history and its peculiar role in Western culture. His book takes India as its case study, yet its comparative significance should not be underestimated. It operates on a series of different levels, treating the writing of history itself as a problem-field which needs to be unravelled, and in which even the most empiricist treatments are unwittingly implicated. First of all, it is an investigation of the component medley of assumptions which have long formed the lens through which Asia has been perceived and read, and which are epitomized (but by no means exhausted – viz. Hegel, Weber, Montesquieu among a host of possible examples) by the theories of the Asian Mode of Production and by Karl Wittfogel's variant, Oriental Despotism (hereafter AMP & OD). This is one of the best expositions I have read, remarkable for a clarity which does not betray the problematic complexity of these notions.

Secondly, van der Wee demonstrates that in spite of much vociferous (and sincerely intended) opposition to these, by-now recognizably unconvincing models, their basic principles continue to be reproduced by the new historiography. This is true whether we look to the characteristic lines of approach and method, or to the ways in which questions are formulated and 'satisfactory' answers organized, as witnessed in the basic corpus of empirical studies which India-specialists (of whatever nationality) have been putting together in recent decades. The AMP and OD thus mark merely the visible graffiti of a much more

problematical cultural techtonics which van der Wee's study will help to clarify. This part of the book is surely the most original and important since setting out the basic enigmas of a field which pretends to the status of a field of knowledge. To this purpose, van der Wee had divided his treatment into a small number of critical areas of investigation, in terms of which he considers the character of present day interpretations: the pre-colonial state and its professional nobilities; the class structure of the countryside and forms of surplus extraction; regional aristocracies and the controvertial question of village autonomy (thus focussing on 'the clustre of absences' characterizing the traditional separation of peasant and state); and finally the now-central question of the relationship of processes of commercialization and merchant capital to these questions of state and society. In each case, given the ambitious range of his concerns, he shows a remarkable grasp of the historical literature, and while one may not agree with all of van der Wee's findings (nor even with how he accomplishes them), his intelligent, reflective text provides the basic 'equipment' with which the reader may construct his disagreement (an unfortunately unusual accomplishment).

Thirdly, van der Wee seeks, within these same chapters, to show that even currently available knowledge, when examined sensitively and critically, is sufficient to demonstrate the redundancy of the still dominant interpretative traditions. The organization is exemplary, as also the very formulation of the problem and the attempt to work it through in terms of the detail of a particular historiographic case. Yet, some critical points must be made – perhaps they will stimulate van der Wee to prepare his second book. First, despite his wide reading, his grasp of the Indianist literature proves insufficient, both that which he has used in close arguments in text and footnotes, and that unfortunately neglected. This is true even of his detailed handling of the Mughal nobility and of local aristocracies, where important dimensions of present day knowledge, available, for example, in Athar Ali's classic work, seem to have escaped him. This incomplete grasp has betrayed him on some critical points which would have helped him to improve the quality of his own critique: thus he shares some of the classical AMP/OD notions such as the absence of true property and the intellectual poverty of contemporary measurement systems. It is not merely that he is unfamiliar with archival engagement with direct documentary evidence – there is certainly an important place for carefully conceived critical overviews such as van der Wee's; however, given the nature of his enterprise, such engagement (which is our version of the practical experience so vital to creative theoretical reflection), simply in the form of a serious grasp of the numerous, readily available, published memoirs and reports produced in the early 19th century, replete with as-yet undigested, empirical dynamite (such as John Malcolm's *Memoirs of Central India*, 1819), would surely have reacted with his critical intelligence to produce the alchemy of an even more radical working through of his own insights. Further, given the attention he gives to the state, it is surely important to consider the new comparative literature on the question, because it has managed to identify problems surely central to understanding what is taking place in late pre-colonial Asia. Take for example the relationship between developments in pre-colonial/pre-industrial times and those which Stokes and Foucault have controvertially signalled in the nature of the modern colonial and European states; here, van der Wee's treatment of the problem of bureaucracy is too simplified to cope with modern appreciations of its diverse, even contradictory aspects. But, two further aspects are especially relevant: firstly the curious, but significant link between theories of the AMP/OD paradigm with concerns in the modern world – the manner in which Wittfogel sought to attack the nature of the Soviet state with a metaphor of the Asiatic. Gyorgy Markus, in a remarkable recent essay (in F. Feher, et al., *Dictatorship over Needs*, 1983), has extended the analysis by utilizing Karl Polanyi's

theory of 'substantivist society' (conventionally applied to the past and the 'other') to suggest the formal organization of the Soviet state (but one might compose a category including a variety of late 20th century states). Here, then, van der Wee might fruitfully consider the problematic role of Western conceptions of the non-West in the West's own conceptions of itself (for example in the latter-day history of the very problematic Enlightenment model of history) because this then implies a very curious status indeed to Asiaticists' much too credulous reading of the former and the manner in which a self-confirming body of knowledge has been generated.

Secondly, an adequate critique of the traditional paradigm requires much fuller consideration of the complex, double-sided character of pre-colonial/pre-industrial state-formation. Van der Wee writes eloquently about the 'ballance of weaknesses' which limits and relativizes attempts by the Mughal power to extend controls over populations and territories. Take the astonishing propensity of an often-armed peasantry to defy authority in its most basic (tax-related) acts (for comparison, see Olwen Hufton, 'Attitudes towards authority in eighteenth century Languedoc', *Social History*, III, 1978). Bayart's writing on present day African states is particularly interesting in this light: we are now prone to agree that the articulation of authority is always problematic, a sense that forms a vital counterpoint to the pessimism of the Foucault/Frankfurt School axis without, however, defusing the allert sounded by the latter. For, at the same time (and this is the nub), beneath this open and explicit layer of conflict, lie long historical connections and relationships which have helped to create the very social and institutional forms in which peasants, nobles and states are seen to be organised.

Yet, when all is said and done, this unusual and original study is of sufficient moment to warrent immediate translation and circulation among the diverse academic markets for which it is of serious relevance. It should set several cats at play among these diverse flocks of pigeons.

Frank Perlin